

QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI

ILMIY-ELEKTRON JURNALI
9-SON

**KOKAND UNIVERSITY
HERALD** | **2023**
VOLUME №9

**QO‘QON
UNIVERSITETI
XABARNOMASI
9-SON**

**KOKAND
UNIVERSITY
HERALD
VOLUME 9**

**ВЕСТНИК
КОКАНДСКОГО
УНИВЕРСИТЕТ
ВЫПУСК 9**

9/2023

QO'QON UNIVERSITETI

XABARNOMASI

Ilmiy-elektron jurnali

Tahrir kengashi raisi:

G'.E.Zaxidov

Bosh muharrir:

Sh.R.Ruziyev

Tahrir kengashi mas'ul kotibi:

A.A.Yusupov

Sahifalovchi muharrir:

T.M.Umarov

Texnik muharrir:

D.Z.Solidjonov

Tahririyat hay'ati:

1. I.f.d., prof., S. G'ulomov (O'z.R. Fanlar Akademiyasi)
2. DSc., prof., Sh. I. Mustafakulov
3. DSc., Mark Rozenbaum (AQSH)
4. PhD., I. Bobojonov (IAMO, Germaniya)
5. PhD., N. Djanibekov (IAMO, Germaniya)
6. PhD., K. Akramov (IFPRI, AQSH)
7. PhD., N. Yusupov (Woosong University, J.Koreya)
8. DSc., D. Xosilova (University of Wyoming, AQSH)
9. I.f.d., prof., B. Salimov (TDIU)
10. I.f.d., prof., K. Axmedjanov (KIUT)
11. I.f.d., prof., N. Maxmudov (TDIU)
12. PhD., Sh. Aktamov (Singapur universiteti)
13. I.f.d., prof., U. Gafurov (TDIU)
14. I.f.d., prof., X. Qurbonov (TDIU)
15. F.f.n., dotsent D. Xodjayeva (QDPI)
16. I.f.n., dotsent, N. Urmonov (TDIU)
17. F.f.d., prof., Sh. Shaxobidinova (ADU)
18. F.f.d., prof., M. Umarxodjayev (ADU)
19. I.f.n., dotsent, J. Qambarov (FarPI)
20. PhD, dotsent, D. Rustamov (ADU)
21. I.f.n., dotsent, A. Islamov (Qo'qon universiteti)
22. PhD., M.Najmiddinov (Qo'qon universiteti)

Tahririyat manzili:

150100, Farg'ona viloyati, Qo'qon shahri, Turkiston
ko'chasi, 28 a-uy, 1-xonadon

Qo'qon universiteti xabarnomasi

("Вестник Кокандского университета – Kokand University Herald") ilmiy-elektron jurnali Qo'qon universiteti Kengashining qaroriga asosan tashkil etilib, 2020-yil 10- oktabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №1138 raqami bilan ro'yxatidan o'tkazilgan, shuningdek davlatlararo standartlar talabi asosida O'zbekiston Milliy kutubxonasidan jurnal uchun 2181-1695 ISSN-raqami olingan.

© "Kokand University" – 2023

Mundarija:/Outline:

Iqtisodiyot / Economy			
1.	Sh.Ruziyev	O'zbekistonda smart turizmni zamonaviy prinsiplari asosida rivojlantirish va bunda xorij tajribasidan foydalanish	3-6
2.	Kh.Sabirov A.Akbarova	Strategy for the development of free economic zones in Uzbekistan	7-10
3.	K.Светлана O.Арзикулов Г.Атамуратова	Методы управления кредитным портфелем коммерческих банков	11-16
4.	J.Bobanazarova L.Zulfikarova	Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishida yoshlarning kasbiy layoqatlarini shakllantirish	17-20
5.	K.Kurpayanidi	Institutional aspects and risks in the digital economy: ways to reduce uncertainty for economic agents	21-25
6.	A.Abduvoxidov X.Nazarov	Qishloq xo'jaligi tarmog'ini zamonaviy axborot texnologiyalari orqali raqamlashtirish va innovatsiyalarni jadallashtirish istiqbollari	26-30
7.	Sh.Rasulova	Oziq-ovqat sanoat korxonalarini faoliyatini boshqarish hamda korxonalar iqtisodiy samaradorligini oshirish yo'llari	31-34
8.	Kh.Sabirov A.Akbarova	Influence of the volume of industrial production in Uzbekistan on the import trend	35-40
9.	M.Turg'unov	Raqamli iqtisodiyot sharoitida oziq-ovqat sanoati korxonalarini faoliyatida zamonaviy boshqaruv istiqbollari	41-45
10.	K.Svetlana U.Gulmira	Tadbirkorlik faoliyatida motivatsiya modellari va xorijiy davlatlar tajribalarining ahamiyati	46-49
11.	Г.Хусанова	Худудлар саноатини комплекс-инновацион ривожлантириш модели (Наманган вилояти мисолида)	50-52
12.	T.Boburjon J.Mamasoliyev	Mamlakat yalpi ichki mahsulotiga soliq turlarining ta'siri	53-60
13.	A.Abdusamadov	A comprehensive analysis of the impact of globalization on auditing standards	61-63
14.	K.E. Grishin Y.Djabbarova	Features of printing production in modern conditions	64-67
15.	X.Gafurov S.Abdulhamidov	Mamlakat yalpi ichki mahsulotini rivojlantirishda kichik biznesni o'rni va duch kelishi mumkin bo'lgan muammolar tahlili	68-71
16.	A.Abdusamadov D.Xo'jamurodov	Moliyaviy texnologiyalar tarixi va rivojlanishi: O'zbekiston misolida	72-74
17.	D.To'xtamurodov	Erkin iqtisodiy zonalarni rivojlantirishni boshqarishning samaradorligi	75-78
18.	Н.Мукумова	Состояние, тенденции и особенности развития рынка услуг высшего образования в Узбекистане	79-84
19.	J.Turg'unov	Mamlakatimizda yashil iqtisodiyotni joriy etish holati va asosiy yo'nalishlari	85-87
20.	U.Mamadaliyev	Specific characteristics of tour operator activity management	88-90
21.	М.Усмонов	Актуальные вопросы достижения точки безубыточности на предприятиях	91-94
22.	Kh.Gafurov	Unraveling complexity: assessing the impact of real effective exchange rate on Uzbekistan's trade dynamics	95-98
23.	L.Yoqubov	Iqtisodiyotni rivojlantirishda investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlari tahlili	99-101
24.	Z.Umarova	Iqtisodiy islohotlar sharoitida korxonalarni boshqarish	102-105
25.	O.Umarov Yo.Murodova	Sayyohlar uchun yovvoyi tabiat farovonligini oshirishda marketingdan foydalanish	106-108
26.	Sh.Saloxitdinov	Mehnat bozoriga oliy ta'lim muassasalari tomonidan bitiruvchilarni tayyorlashni tartibga solishning institutsional asoslari	109-112
27.	Sh.Rasulov	Mehnat resurslarining iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha bandligining joriy holati tahlili	113-116
28.	G.Melibayeva	An overview of the function of human resource management in employee performance and motivation	117-121
29.	M.Gulomkodirova	An overview of green banking practices in Uzbekistan	121-125
30.	M.Tojiyeva	Kichik biznesni rivojlantirishning mamlakat ijtimoiy- iqtisodiy hayotidagi ahamiyati	126-130
31.	Sh.Po'latov Sh.Musabekov	The study of value-added tax: knowledge from the eu vat experience and Uzbekistan's vat system	131-135
32.	M.Sultonov	Fond bozori va unda tijorat banklarining tutgan o'rni	136-139

33.	Sh.Po'latov	O'zbekiston respublikasida qo'shilgan qiymat solig'i va aylanmadan olinadigan soliq to'lovchilarini bir-biridan farqli jihatlarini baholash	140-143
34.	A.Baxromov	Increasing the economic efficiency of textile industry enterprises through digital technologies	144-146
35.	H.Rasulov	Siyosiy mojarolarning turizmga ta'siri	147-150
36.	D.Mamayusupova	Turizm sohasida davlat-xususiy sherikligi ishtirokchilarining o'zaro hamkorligi samaradorligini oshirish	151-153
Pedagogika / Pedagogy			
37.	M.Ganiyeva D.Ergasheva	Unlocking knowledge: key pedagogical aspects of the study of philology	154-158
38.	Sh.Jumanova A.Abdullayev M.Odilova	O'zbekistonda pisa testi natijalari va boshlang'ich ta'lim o'quvchilarini bu testga tayyorlash istiqbollari	159-162
39.	M.Temirova	Mustaqillik yillarida O'zbekistonda ichki ishlar profilaktikasi inspektorlari faoliyatini tashkil etishning huquqiy asoslarini mustahkamlanishi	163-165
40.	G.Sanginova	Erta bolalik ta'limini qo'llab-quvvatlashda oilalarning roli	166-169
41.	N.Valiyeva	Boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematik kompetensiyasini rivojlantirish yo'llari	170-173
42.	V.Abdullaeva	Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarining o'rganilishi hamda asardagi somatik frazeologik birliklarning qo'llanilishi	174-179
43.	S.Asilova	Tarbiyasi qiyin o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish masalalari	180-183
44.	Z.Eraliyeva D.Djo'rayeva	Bolalar tafakkurini rivojlantirishda ayrim didaktik o'yinlarning ahamiyati	184-186
45.	G.Komiljonova	Fanlararo bog'lanishlar asosida talabalarni bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish	187-192
46.	Sh.Pardayev	O'quvchilarning individual o'quv natijalarini baholashga zamonaviy yondashuvlar	193-196
47.	A.Mirzakulov	IIV akademiyasi kursant qizlarini zamonaviy krossfit sport turi orqali jismoniy tayyorgarligini takomillashtirish	197-200
48.	F.Berdibekova	Akmeologik yondashuv asosida talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning pedagogik mexanizmlari	201-203
49.	H.Akbarova	Talim jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida samaradorligini oshirish (onlayn o'yinlar)	204-208
Filologiya / Philology			
50.	M.Mamatqulova	How does a person become multilingual?	209-2012
51.	M.Mamatqulova	Needs analysis as a main phase for designing english for specific purposes (esp) course	213-216
52.	L.Uzakova	O'zbek va ingliz tillarida to'y bilan bog'liq leksik birliklarning lingvokulturologik tadqiqi: o'zbek va ingliz tillarida to'y bilan bog'liq leksik vositalarning chog'ishtirma tadqiqi	217-221
53.	G.Xoldorova	Alisher Navoiy ijodida sakkokiy an'analari	222-224
54.	M.Парпиева	Актуальные вопросы изучения русского языка	225-227
Raqamli texnologiyalar / Digital technologies			
55.	C.Гулямов A.Шермухамедов Б.Шермухамедов	Применение искусственного интеллекта в образовании	228-232
56.	F.Mulaydinov D.Otajonova	Breaking language barriers: the future of english language teaching with ar/vr technology	233-236
57.	F.Mulaydinov A.Abdullayev M.Odilova	Ta'limda raqamli texnologiyalarning roli	237-240
58.	T.Azimova	Matematikani o'qitishda qiyosiy usullar va o'quv texnologiyalari	241-244
59.	Sh.Akhunova	Concerns regarding the use of foreign experience and the significance of using digital technologies to boost the tourism network's competitiveness	245-249
60.	B.Akramov	Fizika fanini o'qitishda zamonaviy texnikalardan foydalanish va zamonaviy texnik qurilmalarni amaliy o'rganish	250-253

MAMLAKAT YALPI ICHKI MAHSULOTIGA SOLIQ TURLARINING TA'SIRI

Boburjon Turanboyev Qodirjon o'g'li

Qo'qon universiteti "Xalqaro turizm va iqtisodiyot" kafedrasida o'qituvchisi.

e-mail: turon.b.q@mail.ru

Mamasoliyev Javlonbek Ortiq o'g'li

Qo'qon Universiteti Iqtisodiyot yo'nalishi 3-kurs talabasi

e-mail: javlonmamasoliyev08@gmail.com

MAQOLA HAQIDA

Qabul qilindi: 24-dekabr 2023-yil

Tasdiqlandi: 26-dekabr 2023-yil

Jurnal soni: 9

Maqola raqami: 12

DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v9i9.834>

KALIT SO'ZLAR/ Ключевые слова/

keywords

Yalpi ichki mahsulot, regressiyon tahlil, korrelyatsiyon tahlil, daromad solig'i, foyda solig'i, Fisher mezoni testi, t-student testi, Durbin-Uotson testi, Breusch-Godfrey testi, elastiklik koeffitsiyenti.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasining yalpi ichki mahsulotiga ba'zi soliq turlarining ta'sirini o'rganish jarayoni tatbiq etildi. Tadqiqotdan ko'zlangan asosiy maqsad qilib, yalpi ichki mahsulotga soliqlarning ta'siri qandayligini o'rganishdir, ya'ni YaIMga bu soliq turlari to'g'ri yoki teskari proporsional bog'langanligini aniqlash. Bu ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasining rasmiy statistika qo'mitasi sayti hamda Open byudjet saytining ikkilamchi ma'lumotlar bazasidan 2015-yildan 2022-yilgacha bo'lgan yillik statistik ma'lumotlar olindi. Tahlil qilish jarayonida korrelyatsiyon va regressiyon tahlillardan foydalanildi. Korrelyatsiyon tahlil jarayonida yalpi ichki mahsulot bilan soliqlar o'rtasida kuchli bog'lanish mavjudligi aniqlandi. Shuningdek, ta'sir etuvchi omillar o'rtasidagi xususiy bog'lanishlar kuchli. Regressiyon tahlil jarayonida bir nechta modellar, linear model, log-linear model, linear-log modeli va log-log modellari ichidan eng yaxshi natijaga ega bo'lganligi uchun log-log modeli tanlandi. Bu modelning barcha parametrlari qiymatlari t-student testi bo'yicha ishonchli chiqdi. Modelning haqiqiy modelga yaqinligi 0,9999 ga teng bo'lib, prognozlash 99,9 % yaqinligini bildiradi. Shuningdek, YaIM o'sishiga foyda, QQS, aksiz va mulk soliqlari 99,9 % yalpi ichki mahsulotning o'sishiga ijobiy ta'sir qiladi. Regressiya modelining elastiklik koeffitsiyenti ham topilib, yalpi ichki mahsulotning o'sishiga foyda solig'i, aksiz solig'i va mulk solig'ining 1 % o'sishi ijobiy, QQS ning 1 % ga o'sishi esa salbiy ta'sir qilishi aniqlandi. Gistogrammada qoldiqlarimiz deyarli normal joylashgan. Regressiya modelimiz qoldiqlarida Durbin-Uotson testi bo'yicha avtokorrelyatsiya aniqlanmadi. Avtokorrelyatsiya bo'yicha yana Breusch-Godfrey testi ham o'tkazildi, qoldiqlarda avtokorrelyatsiya aniqlanmadi. Hisoblangan log-log modeli grafigi haqiqiy model grafigi bitta grafikda aks ettirilganda, log-log modeli grafigi haqiqiy model grafigiga yaqin joylashganligi aniqlandi.

Kirish. Hozirgi XXI asrga kelib mamlakatimizda yalpi ichki mahsulotni ko'paytirish eng muhim dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Vaholanki, yalpi ichki mahsulot mamlakatimizda korxonalar, firmalarda ishlab chiqarilayotgan tovarlar, xizmatlar, mahsulotlardan iborat. Demak, biz yalpi ichki mahsulotni ko'paytirishimiz uchun mamlakatimizdagi soliq tizimini tubdan isloh qilish, tartibga solishimiz kerak. Soliqqa tortayotganda ham adolat tamoyillariga muvofiq soliqlar jamiyat tomonidan oqilona va adolatli sifatida tan olingan umumiy obyektiv qoidalarga binoan belgilanishi lozim. Gorizontal va vertikal adolatni bir-biridan farqlanishini bilamiz. Gorizontal adolat tamoyili daromad olishining turli sharoitlarida soliq to'lovchilarga nisbatan soliqqa tortishning taxminan teng shartlarini qo'llanishni ko'zda tutsa, vertikal adolatli tamoyilida esa xo'jalik yuritishda bir muncha og'ir sharoitlarda ishlayotgan subyektlarga soliq solishning yumshoqroq shartlari, osongina daromad olayotgan subyektlarga esa og'irroq shartlari ishlatiladi. Bizning yurtimizda soliqqa tortishning gorizontal adolatli tamoyilidan foydalanib kelinmoqda. Soliqlar ham o'z navbatida to'g'ridan-to'g'ri soliqlar, bilvosita soliqlar, resurs to'lovlari, mulk solig'i va boshqalarga bo'linadi.

Mamlakatimizda har xil turdagi soliqlarning yalpi ichki mahsulotga (YaIM) ta'sirini quyidagicha tahlil qilishimiz mumkin. O'zbekistonda daromad solig'i nisbatan past bo'lib, jismoniy shaxslar uchun ham tadbirkorlik subyektlari uchun ham 12 % ni tashkil qilib, bir tekis stavkaga ega. Bunday past soliq stavkasi investitsiyalar va tadbirkorlikni rag'batlantirishi mumkin, bu esa iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishi va YaIMni oshirishi mumkin. Qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) va aksizlar kabi egri soliqlar O'zbekiston yalpi ichki mahsulotiga (YaIM) ijobiy va salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ijobiy tomoni shundaki, bilvosita soliqlar hukumatga daromad keltirishi mumkin, bu esa iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradigan davlat xizmatlari va infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish uchun ishlatilishi mumkin. Bundan tashqari, bilvosita soliqlar tamaki va alkogol kabi ba'zi tovarlar va xizmatlar iste'molini kamaytirishga yordam beradi, bu sog'liqqa salbiy ta'sir ko'rsatishi, sog'liqni saqlash xarajatlarining oshishiga olib keladi. Ushbu tovarlarni iste'mol qilishni qisqartirish orqali bilvosita soliqlar aholi salomatligini

yaxshilash hamda sog'liqni saqlash xarajatlarini kamaytirishga yordam beradi, bu esa YaIMga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Salbiy tomoni shundaki, yuqori bilvosita soliq stavkalari tovarlar va xizmatlar tannarxini oshirishi mumkin, bu esa iste'mol xarajatlarini kamaytirishi va iqtisodiy o'sishni cheklashi ham mumkin. Bundan tashqari, bilvosita soliqlar regressiv bo'lishi mumkin, ya'ni ular kam ta'minlangan uy xo'jaliklariga ko'proq ta'sir qiladi, bu esa daromadlar tengsizligining kuchayishiga va ijtimoiy barqarorlikning pasayishiga olib kelishi mumkin. Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq stavkasi 2 % dan 1,5 % ga, normativ muddatda tugallanmagan qurilish obyektlariga nisbatan 4 % dan 3 % ga tushirildi. Ushbu past soliq stavkasi bu 2022-yilda 3 % ga tushirildi. Bu soliq biznes va investorlarni hududga jalb qilishi mumkin bo'lsa-da, u mahalliy hukumatlarning davlat xizmatlari va infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish uchun oladigan daromadlarini cheklashi ham mumkin.

Shuningdek, yuridik shaxslardan olinadigan soliqlar nisbatan past bo'lib, bir tekis stavka 7,5 % ni tashkil qiladi. Bunday past soliq stavkasi investitsiyalar va tadbirkorlikni rag'batlantirishi mumkin, bu esa iqtisodiy o'sishni ko'tarishi va YaIMni oshirishi mumkin. Umuman olganda, O'zbekistonda soliqlarning YaIMga ta'siri ko'p jihatdan ijobiydir, chunki soliqlarning past stavkalari investitsiyalar va tadbirkorlikni rag'batlantirishi mumkin, shu bilan birga, davlat xizmatlari va infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish uchun hukumatga daromad keltirishi mumkin. Biroq, mulk solig'idan tushadigan cheklangan daromad mahalliy hokimiyatlarning ushbu loyihalarga sarmoya kiritish imkoniyatini cheklashi mumkin. Mamlakatimizning 2020-2022-yillar bo'yicha Yalpi ichki mahsulot va mahsulotlarga sof soliqlar statistikasini ko'rib chiqadigan bo'lsak, Yalpi ichki mahsulot 605514,9 mlrd. so'mdan 888341,7 mlrd. so'mgacha oshgan, shu sababli mahsulotga sof soliqlar ham 44361,5 mlrd. so'mdan 60287,5 mlrd. so'mgacha oshganligini ko'rish mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Yalpi ichki mahsulotning o'sishiga soliqlarning ta'siri bo'yicha bir qator xorijiy va yurtimizdagi iqtisodchilarning maqolalarini tahlil qilib o'tildi. Bir qancha xorij D. Stoilova, N. Patonov, Cengiz Arkan, Yeliz Yalcin, Hieu Huu Nguyen,

¹ Stat.uz ma'lumotlariga ko'ra - <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/national-accounts-2>

Augustine Nwekemezi Odum, Chinwe Gloria Odum, Francis Chinedu Egbunike, B. Gashi, G. Asllani, L. Boqolli, Jorj Abuselidze kabi olimlar yalpi ichki mahsulotga soliqlarning qanday ta'sir qilishini ko'rib o'tdi. Ushbu quyidagi maqolada Yevropa Ittifoqiga a'zo davlatlarda soliq yukini taqsimlash muammolari ko'rib o'tilgan.

Desislava Stoilova va Nikolay Patonov (2012) maqolasida Yevropa Ittifoqiga a'zo 27 davlatda 1995-yildan 2010-yilgacha bo'lgan soliq yukini taqsimlash muammolari o'rganilgan. Tahlilda qiyosiy tahlil va regressiyon tahlil jarayonlaridan foydalanildi. Yevropa ittifoqidagi 1995-2010 yillar statistik ma'lumotlari o'rganilganda soliqlar va ijtimoiy sug'urta badallaridan olinadigan daromadlar umumiy davlat daromadlarining 91 % idan ortiqni tashkil qildi. Oxirgi uch yil davomida moliyaviy inqiroz tufayli soliq yuki kamaydi, bu yillar 2008, 2009 va 2010-yillarga to'g'ri keldi. 2010-yildagi soliq tushumlari Eurostat ma'lumotlariga ko'ra Yevropa ittifoqidagi YaIMning 39,6 % iga, Yevro zonadagi yalpi ichki mahsulotning 40,2 % iga teng bo'ldi. Shuningdek, soliq va ijtimoiy badallardan olinadigan umumiy daromadlarning o'zgarishi bandlik, tovar va xizmatlarni sotishdagi ta'sir, soliq quchiligidagi o'zgarishlar kabilar omillarga bog'liqligini tahlil qilib o'tildi. 2010-yilda Yevropa Ittifoqida bilvosita soliqlardan daromadlar yalpi ichki mahsulotning 13,2 % ini, to'g'ridan-to'g'ri soliqlardan daromadlar YaIMning 12,4% ini va ijtimoiy badallardan tushgan daomad YaIMning 13,9 % ini tashkil etdi². Regressiyon tahlil qilish jarayonida 4 ta regressiyon modeldan foydalandi.

1-model kvadratik model bo'lib, davlat xarajatlarining yalpi ichki mahsulot o'sishiga ta'sirini tahlil qildi. Durbin-Uotson mezonida kuchsiz ijobiy avtokorrelatsiya mavjudligi, 1 % YaIM o'sishiga salbiy ta'sir qildi. Kvadratik shaklda parabola pastga botiq va maksimal burilishga ega bo'lib, bu byudjetning xarajatlari hajmining ortishi salbiy ta'sirini bir nuqtaga kamaytirganligi keltirildi.

2-modelda to'g'ridan-to'g'ri soliqlar va ijtimoiy badallarning Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida YaIM o'sishiga ta'sirini tahlil qilinib, bu modelda kuchsiz ijobiy ketma-ket korrelyatsiya mavjudligi aniqlangan. Regressiya ko'effitsiyenti statistik ahamiyatga ega emasligi kelib chiqdi. Daromad solig'i va ijtimoiy badallar daromadlarining ko'effitsiyentlari ijobiy qiymatga ega bo'lib, bularning statistik qiymatining ahamiyatligi mos ravishda 1% va 5% darajadadir. Lekin regressiyaning bu natijalari Yevropa Ittifoqi uchun daromad solig'ini belgilashni qo'llab-quvvatlashi, bu esa ko'pgina empirik tadqiqot natijalariga to'g'ri kelmasligi aytiladi.

3-model bilvosita soliqlar bilan umumiy daromadlar iqtisodiyotning o'sishiga qaratilgan bo'lib, modelda Durbin-Uotson qiymati zaif ijobiy avtokorrelatsiyaga egaligi aniqlangan. Bu esa ishlab chiqarish va import bo'yicha soliqlardan tushadigan daromad yalpi ichki mahsulotning o'sish sur'ati o'rtasida kvadratik bog'lanish mavjudligini berganligi, yana modeldagi regressiya ko'effitsiyentining qiymati juda kichikligiga qarab, byudjetning daromad manbasi sifatida soliqlarning past ulushga egaligi keltirildi.

4-regressiya modelida ijobiy ketma-ket korrelyatsiyaga aniqlangan. Bu ko'effitsiyent byudjetning xarajatlari hajmi bo'yicha soliqlar va ijtimoiy badallardan jami tushayotgan tushumlar ko'payishining iqtisodiy o'sishiga katalizatorlik qilganligi, bu esa Yevropa Ittifoqi mamlakatlari uchun bu empirik natija davlat hokimiyatining mustahkamlanishi bilan izohlandi. Bu regressiyaning statistik ahamiyatlilik darajasi 1% ni tashkil etib, regressiya qiymati boshqa tadqiqotlarning qiymatiga mos kelmaydi³ deya ta'kidlab o'tildi.

Xulosa qilib, muallif bu empirik tahlil natijalarini, bevosita soliqlar iqtisodiyotning o'sishiga kuchli ta'sirini ko'rsatganligi, bu esa insonlar qo'lidagi boylikni soliqqa tortish orqali daromad to'plash samaradorligining oshishi bilan bog'liq ekanligi bilan tavsiflaydi.

Keyingi maqolada Turkiyaning soliq tushumlari yalpi ichki mahsulotga ta'siri Cengiz Arikan va Yeliz Yalcin (2013) kabi olimlar tomonidan o'rganib chiqildi. Maqolada asosan, Turkiyaning soliq tushumlari va yalpi ichki mahsulot o'rtasidagi munosabatlar o'rganilib, soliq tushumlarining yalpi ichki mahsulot o'sishi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashdan iborat bo'ldi. Olimlar tomonidan yalpi ichki mahsulotning barqaror o'sishini ta'minlashda qaysi soliq turlarini ko'paytirish kerakligi tahlil qilindi. Shuningdek, tahlil jarayonida olimlar tomonidan Johansen va Juselius (1990) larning soliq komponentlari Yalpi ichki mahsulot o'rtasidagi munosabatni aniqlashda kointegratsiya tahlili o'tkazildi. Tahlil uchun Turkiya Moliya vazirligi davlat hisoblari bosh boshqarmasi va Markaziy bankning 2004-yil 1-chorakdan 2012-yil 1-chorakgacha bo'lgan mavsumiy ma'lumotlari olindi.

Shuningdek, tahlilda Tramo Seats usuli barcha qator mavsumiy vaqt qatorlari boshlashdan oldin ishlatildi. Bu Tramo Seats usuli vaqt seriyasini tahlil qilish imkonini beradi. Uning asosiy qo'llanilishi prognozlash, mavsumiy tuzatish, tendensiya siklini baholash, interpolyatsiyani aniqlash, tuzatish va kalendar effektlarini baholashda ishlatiladi.⁴

Logaritmik transformatsiya barcha omillar uchun qo'llanildi. Logarifmik ma'lumotlar stasionar xususiyatlari va ma'lumotlar integratsiya tartibi bo'yicha, Dickey-Fuller (ADF, 1981), Perron Phillips (PP, 1988), Kviatkovskiy, Phillips, Shmidt, va Shin (KPSS, 1992) sinovlari yordamida ma'lumotlar sinovdan o'tkazildi. Dickey-Fuller and Phillips Perron sinovlari vaqt seriyasida birlik ildizidan iborat, Kviatkovskiy, Phillips, Shmidt, va Shin testlarida stasionar gipoteza mavjudligi aniqlangan. Bu test sinov natijalariga ko'ra to'g'ridan-to'g'ri soliq va YaIM, bilvosita soliq va YaIM, umumiy soliq va YaIM, daromad solig'i va YaIM, QQS va YaIM o'rtasida 5 % darajada statistik jihatdan muhim kointegratsiya vektori aniqlandi⁵.

Maqola tahlil natijalarida, daromad va maxsus iste'mol solig'i tushumlarini ko'paytirish kerak, chunki korporativ va qo'shilgan qiymat solig'i tushumlari to'yinganlik darajasiga yetganligi aniqlandi. Bu daromad solig'ini alkogol va tamaki mahsulotlarining maxsus belgilangan solig'idan tashqari barcha iste'mol solig'i komponentlari daromadlari uchun oshirish kerakligi, bu esa tadbirkorlarning daromadlariga qarab olinishi, natijada soliqning oshishi kam daromadli shaxslarning sarf-xarajatlarini kamaytirishi mumkin deya tugallandi.

Ushbu Grace N. Ofoegbu, David O. Akwu, Oliver O (2016) kabi olimlarning olib borgan tadqiqotining maqsadi soliq tushumlarining Nigeriya iqtisodiy rivojlanishiga ta'sirini o'rganish bo'lib, ushbu munosabatlarni olib borishda Inson taraqqiyot indeksi va YaIMdan foydalanishda farq bor-yo'qligini aniqlash hisoblandi. Ushbu tadqiqot yondashuvida eng kichik kvadratik regressiya usulidan foydalangan holda soliq tushumlari va inson taraqqiyoti indeksining chiziqli modelini baholash uchun 2005-yildan 2014-yilgacha bo'lgan yillik vaqt seriyasi ma'lumotlaridan foydalanildi. Tadqiqotdan olingan natijalar soliq tushumlari va iqtisodiy rivojlanish o'rtasidagi bog'liqlikning ijobiylikni ko'rsatdi. Buning natijasida soliq tushumlarining iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini Inson taraqqiyot indeksi (HDI) ko'rsatkichi yordamida o'lchash yalpi ichki mahsulot bilan bog'liqligini o'lchashdan ko'ra pastroq ekanligini aniqladi. Tadqiqot jarayoni ikkita gepoteza asosida olib borildi va bu gepotezalar quyidagilardan iborat:

- ✓ soliq tushumlari inson taraqqiyoti indeksiga sezilarli va ijobiy ta'sir ko'rsatish yoki ko'rsatmasligi;
- ✓ soliq tushumlari Nigeriyaning iqtisodiy rivojlanish vositasi yoki vositasi emasligi.

Nigeriyada 2005-2009-yillardagi Inson taraqqiyoti indeksi o'zgarmagan bo'lib, bu 0,466 ga teng bo'lgan. Chunki o'sha yillar oralig'ida inson taraqqiyoti indeksi har 5 yilda bir marta o'lchanganligi va 2010-yildan hozirgi kunga qadar inson taraqqiyoti indeksi har yili o'lchanganligi ta'kidlab o'tildi.

Soliq tushumlarining Inson taraqqiyot indeksi ko'rsatkichiga ijobiy yoki salbiy ko'rsatishi haqidagi tahlil qilish jarayoni shuni ko'rsatdiki, soliq tushumlari inson taraqqiyoti indeksiga ijobiy va sezilarli ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Regressiyaning R-kvadrat determinatsiya ko'effitsiyenti 0,845 ga teng bo'lib, ya'ni Inson taraqqiyot indeksining o'zgarishiga soliq tushumlari 84,5% ta'sir qiladi. Shunday qilib, Inson taraqqiyoti indeksining 15,5 % i soliq tushumlaridan tashqari boshqa omillarga bog'liq hisoblandi. Fisher qiymati 43,727 ga teng va F-statistik ma'lumotlari regressiya modelining umumiy ahamiyatini ko'rsatdi. F-statistikasi 0,0001 ning ahamiyatlilik darajasi 0,05 dan kichik bo'lganligi uchun bu H0 gepotezaning to'g'ri emasligini ko'rsatdi. Shuningdek, bu soliq tushumlari inson taraqqiyoti indeksiga sezilarli va ijobiy ta'sir ko'rsatdi, soliq tushumlari esa Nigeriyadagi iqtisodiy rivojlanish vositasi hisoblandi.

2-gipoteza bo'yicha soliq tushumlarining iqtisodiy o'sishga ta'sir qilish yoki qilmasligi tahlil qilindagina soliq tushumlari yalpi ichki mahsulotga ijobiy va sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Regressiyaning R-kvadrat determinatsiya ko'effitsiyenti ham 0,870 ni tashkil etib, bu YaIMdagi 87% o'zgaruvchanlik soliq tushumlari o'zgarishi tufayli bo'lishi aniqlandi. YaIMning 13% o'zgarishi soliq tushumlaridan tashqari boshqa omillar ta'siri qilishi, F-statistik qiymati ham 53,82 ga teng bo'lib, bu regressiya modelining umumiy ahamiyatlilik ekanligini ko'rsatgan. F-ahamiyatlilik qiymati 0,000081 ga teng va bu 0,05 dan kichik bo'lib, H0 gepotezaning haqiqat emasligini ko'rsatadi. Shu sababli, soliq tushumlari yalpi ichki

² Desislava Stoilova, Nikolay Patonov - "An empirical evidence for the impact of taxation on economy growth in the european union" Book of Proceedings-TMS Algarve 2012 vol.3 <https://www.redalyc.org/pdf/3887/388743876026.pdf>

³ Desislava Stoilova, Nikolay Patonov - "An empirical evidence for the impact of taxation on economy growth in the european union" Book of Proceedings-TMS Algarve 2012 vol.3 Regressiya natijalari.

⁴ Tramo Seats -vaqt seriyasini tahlil qilishda ishlatiladi.

⁵ Cengiz Arikan, Yeliz Yalcin- "Determining the Exogeneity of Tax Components with Respect to GDP", (International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences) Vol.3, No.3, July 2013, pp.242-255. <https://hrmars.com/papers/detail/IJARAFMS/151/Determining-the-Exogeneity-of-Tax-Components-with-Respect-to-GDP>

mahsulotga sezilarli va ijobiy ta'sir ko'rsatishi, bunga esa soliq tushumlari Nigeriyada iqtisodiy o'sish vositasi⁶ sifatida aytib o'tildi.

Tadqiqot davomida tadqiqotchi tomonidan soliq tushumlari Nigeriyada iqtisodiy rivojlanish vositasi bo'lishi mumkin degan xulosaga kelindi. Shuningdek, Nigeriya iqtisodiyotini rivojlantirish uchun soliq tushumlari bo'yicha har qanday soliq siyosatini ishlab chiqish yalpi ichki mahsulotni oshirishga emas, balki inson taraqqiyoti indeksini ko'tarilishiga asoslangan bo'lishi kerak.

Yana bir maqolada mualliflar Augustine Nwekemezi Odum, Chinwe Gloria Odum va Francis Chinedu Egbunikelarning Nigeriya davlatining to'g'ridan-to'g'ri daromad solig'ining yalpi ichki mahsulotiga ta'sirini o'rganib chiqishganligi keltirildi. Ular tadqiqotni o'rganish uchun esa Nigeriya fiskal siyosatiga oid 2007-yildan 2016-yilgacha bo'lgan vaqt seriyali ma'lumotlar Federatsiya byudjet idorasi, Federal Ichki Xizmat nashrlari, Nigeriya Markaziy Banki statistika axborotnomasi va Statistika Milliy byurosidan to'plashdi. To'plangan ma'lumotlar to'plami Pearson koeffitsiyent korrelyatsiyasi, Granger Causality testi, regressiyaning eng kichik kvadratlar usuli, Johansen Cointegration testi va modelning standart xatoligi yordamida tahlil qilindi. O'zgaruvchilarning stasionar ekanligini aniqlash uchun Augmented Dickey-Fuller unit root testi qo'llanildi. Tadqiqotchilar birinchida regressiyaga kirishi kerak bo'lgan o'zgaruvchilarni 1%, 5% yoki 10% ahamiyatlik darajasi bo'yicha real natijaga erishish uchun stasionarlik testidan o'tkazdilar. Natijada tadqiqotda foydalanilgan ma'lumotlar birlikildiz muammosiga ega bo'lganligi uchun, ma'lumotlar Augmented Dickey-Fuller testi yordamida bekor qilindi. Keyin standart og'ish ko'rsatkichi hisoblanib, YaIM va to'g'ridan-to'g'ri daromad solig'i uchun mos ravishda 2,04 va 11,47 ni tashkil qiladi. Bunday taqsimotlar uchun qiymatlarning 2,04 % va 11,47 % mos ravishda YaIM va to'g'ridan-to'g'ri daromad solig'ining o'rtacha qiymatlaridan bir standart og'ishdan kam bo'lgan holat aniqlandi. Skewness va Kurtosis Jarque-Bera tarkibida bo'lib, ijobiy egrilik foydalaning o'sishidan, salbiy esa yo'qotishdan dalolat beradi. Jarque-bera ma'lumotlarning normal taqsimlanganligini bilish tekshirish uchun ishlatilgan. Bunda YaIM va to'g'ridan-to'g'ri daromad solig'i 0,375 va 0,162 qiymatlari bilan salbiy chayqalganligi aniqlandi. Yalpi ichki mahsulot va daromad solig'ining ehtimollik qiymatlari 0,002 va 0,042 ga teng bo'lib, yalpi ichki mahsulot va daromad solig'i 10% dan kam ekanligi aniqlangan. Shuningdek, daromad solig'ining t-statistik 3,643642 va u YaIMga 0,0082 bilan bog'liq ehtimollik qiymati bilan sezilarli ta'sir ko'rsatadi, R-kvadratning qiymati 0,654766 teng bo'lib, regressiya modeliga bog'liqlik bog'liq o'zgaruvchidagi o'zgarishlarning 65 foizini tashkil qilgan. Durbin-Watson qiymati 1,604590 ga teng bo'lib, bu modelda avtokorrelyatsiya mavjud emasligini tasdiqlaganligi va bu regressiyani bashorat qilish uchun mos deb topildi. Tahlil natijasida F-qiymati 13,27613, mos keladigan p-qiymati 0,008247 ga teng regressiya modelining ahamiyatligini ko'rsatildi.

Sinovning p-qiymati 5% kritik qiymatdan kam bo'lganligi sababli, H1 qabul qilindi va H0 esa rad etildi. Bu to'g'ridan-to'g'ri daromad solig'i Nigeriya iqtisodiyotining yalpi ichki mahsulotiga 5% darajasida statistik jihatdan sezilarli ta'sir ko'rsatadi⁷ – deb muallif tomonidan xulosa qilindi.

Ushbu kelayotgan maqolada iqtisodchilar B. Gashi, G. Asllani, L. Boqolli, (2018) kabi olimlar 2007-2015-yillardagi Kosovo davlatining iqtisodiy o'sishiga soliq tuzilmasi ta'sirini tahlil qilishdi. Tadqiqot muayyan soliq turlarining iqtisodiy o'sishga ta'siri bo'yicha olib borildi. Tadqiqot metodologiyasi asosiy va ikkilamchi manbalardan foydalanilgan holda ma'lumotlarni qiyosiy tahlil qilishga asoslandi. Ma'lumotlar Kosovo Markaziy banki, Moliya vazirligining moliyaviy hisobotlari va Jahon bankidan olingan. Tahlil jarayonida ekonometrik model va chiziqli regressiya tahlili orqali tadqiqot gepotezalarini *stata* 13 dasturiy ta'minoti bilan soliq tuzilishining iqtisodiy o'sishga ta'sirini hisoblash uchun sinovdan o'tkazilgan. Ekonometrik modelda bir nechta mustaqil o'zgaruvchilar va natijaviy o'zgaruvchi YaIMni o'z ichiga olgan bo'lib, ular ekonometrik modeldan ma'lumotlarni to'plab, log-log modeli yordamida ularni natural logarifmga aylantirish orqali foydalandilar. Tadqiqot davomida fiskal siyosat iqtisodiy rivojlanish va o'sishga ta'sir qiladimi yoki yalpi ichki mahsulotga salbiy ta'sir qiladimi degan gipotezalar oldinga surildi. Shunga ko'ra, quyidagi 2 ta gipoteza orqali soliq tuzilishining iqtisodiy o'sishdagi ijobiy yoki salbiy ta'sirini quyidagicha belgilash orqali tekshirildi:

✓ H0 = Soliqlar iqtisodiy o'sishga salbiy ta'sir ko'rsatadi va YaIMga salbiy ta'sir ko'rsatadi (kamayish).

✓ H1 = Soliqlar iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, YaIMga ijobiy ta'sir ko'rsatadi (o'sish).

Tadqiqotning regressiya tenglamasiga YaIM va soliq turlarining shaxsiy soliq, foyda solig'i, qo'shimcha qiymat solig'i (QQS), daromad solig'i, yalpi daromad solig'i, yalpi daromad solig'i, foyza va dividendlarga soliq va korporativ soliq kabi turlar tanlab olindi. Regressiya oddiy model va log-log modellarini qo'llash orqali soliqning YaIMga ta'siri tekshirib olinadi. Tahlil natijalari esa soliqning aksariyati YaIM o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi, lekin barcha soliq ham iqtisodiy o'sishga bir xil ta'sir ko'rsatmasligi ham aniqlanadi. Ekonometrik tahlilda log-log modeli R-kvadrat qiymati 0,999 koeffitsiyenti 99,9% prognozlash aniqligi bilan aniqlanishning yuqori darajasini aks ettirdi. Shuningdek, tanlab olingan o'zgaruvchilar: foyda solig'i, yalpi daromad solig'i, yalpi daromad solig'i, qo'shilgan qiymat solig'i, oylik hisob-kitoblarni soliqqa tortish, resurslarni undirish va foizlar, dividendlar, mulkiy huquqlar bo'yicha soliq, ijara, lotereya o'yinlarida yutuq va korporatsiyadagi soliq Kuvoniy yalpi ichki mahsulotiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Yana Kosovoning iqtisodiy rivojlanishiga soliq stavklarining pasayishi, soliq bazasini kengaytirilishi, soliq imtiyozlarini qisqartirilishi ijobiy ta'sir ko'rsatishi⁸ – aytib o'tildi. Shu kungacha bo'lgan maqolalarda davlatlardagi soliq yuki, soliq turlarining yalpi ichki mahsulotga ta'sirini qanday ta'sirlashishini ko'rdik.

Soliqlarning Vetnamning iqtisodiy o'sishiga qanday ta'sir qilishi kelayotgan Hieu Huu Nguyen (2019)ning maqolasida berildi. Maqolada Vetnam davlatining iqtisodiy o'sishiga to'g'ridan-to'g'ri soliq va bilvosita soliqning ta'siri tahlil qilindi. Tahlilda 2003-2017- yillar mobaynidagi ikkilamchi ma'lumotlar Vetnam Moliya vazirligidan olingan. Regressiya modeliga mustaqil o'zgaruvchi qilib YaIM va ikkita bog'liq o'zgaruvchilar qilib, esa to'g'ridan-to'g'ri soliq hamda bilvosita soliqga tanlab olingan. Bilvosita va to'g'ridan-to'g'ri soliqning iqtisodiyotga ta'sirini tekshirish uchun regressiyon tahlildan foydalanib, regressiya modelida 4 ta gipotezadan foydalanildi. Bu gipotezalar quyidagilardan iborat:

✓ kvadratik regressiya funksiyasi muhim yoki muhim emasligi;

✓ to'g'ridan-to'g'ri soliq yalpi ichki mahsulotga ta'sir qiladimi yoki yo'qmi;

✓ bilvosita soliq yalpi ichki mahsulotga ta'sir qiladimi yoki yo'qmi;

✓ bilvosita soliq yalpi ichki mahsulotga to'g'ridan-to'g'ri soliqga nisbatan ijobiy ta'sir ko'rsatadimi yoki yo'qmi.

1-gipoteza bo'yicha regressiya funksiyasining ahamiyati shuni ko'rsatdi: soliq YaIMga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Bunda modelga kiritilgan mustaqil o'zgaruvchilar bog'liq o'zgaruvchining o'zgaruvchi (YaIM)ning 98,33 % ini tashkil etdi, qolgan 1,633 % o'zgarishi bevosita va bilvosita soliqlardan tashqari boshqa omillarga bog'liq deb izohlandi.

2-gipoteza. H0:b2=0 (bevosita soliq YaIMga ta'sir qilmaydi), H1:b2≠0 (YaIMga bevosita soliq ta'sir qiladi) bo'yicha H0 rad etilmaganligini ko'rsatdi. Lekin, bunga yetarli dalillar mavjud emas ekan.

3-gipoteza H0:b3=0 (bilvosita soliq YaIMga ta'sir qilmaydi), H1:b3≠0 (YaIMga bilvosita soliq ta'sir qiladi) ko'ra, H0 rad etiladi. Bunga bilvosita soliq yalpi ichki mahsulotga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlanganligi keltirildi.

4-gipoteza H0:b3-b2 ≤ 0 (bilvosita soliqning YaIMga ta'siri bevosita soliq ta'siridan ijobiy emas), H1:b3-b2>0 (bilvosita soliqning YaIMga ta'siri to'g'ridan-to'g'ri soliqqa qaraganda ijobiyroq) H0 ni rad etish uchun yetarli dalillar mavjud emas, ya'ni H1 ni tasdiqlash uchun yetarli dalillar mavjud emas. 2003-2017-yillarda Vetnamning to'g'ridan-to'g'ri solig'i va bilvosita solig'i to'g'risidagi ma'lumotlar bilvosita soliq Vetnamning iqtisodiy o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlash uchun yetarli emas⁹.

To'g'ridan-to'g'ri soliq va bilvosita soliqning iqtisodiy o'sishga ta'sirini aniqlashda regressiyon usuldan foydalanib, kvadratik regressiya modeli tanlanadi. Tahlil natijasi shuni ko'rsatadiki, Vetnamning iqtisodiy o'sishiga to'g'ridan-to'g'ri soliq va bilvosita soliqning ta'siri har xil. Bilvosita soliq esa iqtisodiyotning o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. To'g'ridan-to'g'ri soliqning esa iqtisodiyotga ta'siri sezilmaydi. Bundan ko'rinib turibdiki, bilvosita soliq iqtisodiyotning o'sishiga bevosita soliqqa nisbatan ko'proq ta'sir etdi.

⁶ Grace N. Ofoegbu, David O. Akwu, Oliver O. "Empirical analysis of effect of tax revenue on economic development of Nigeria" International Journal of Asian Social Science, 2016, 6(10): 604-613

⁷ Augustine Nwekemezi Odum, Chinwe Gloria Odum, Francis Chinedu Egbunike - "Effect of Direct Income Tax on Gross Domestic Product: Evidence from the Nigeria Fiscal Policy Framework" Indonesian Journal of Applied Business and Economic Research Vol.1, No.1, pp.59-66, 2018.

https://www.researchgate.net/publication/328207120_Effect_of_Direct_Income_Tax_on_Gross_Domestic_Product_Evidence_from_the_Nigeria_Fiscal_Policy_Framework

⁸ B.Gashi, G. Asllani, L.Boqolli-"The Effect of Tax Structure in Economic Growth" International Journal of Economics and Business Administration Volume VI, Issue 2, 2018 <https://www.um.edu.my/library/oar/handle/123456789/43727>

⁹ Hieu Huu Nguyen - "Impact of Direct Tax and Indirect Tax on Economic Growth in Vietnam" Journal of Asian Finance, Economics and Business Vol 6 No 4 (2019) 129-137 <https://www.koreascience.or.kr/article/JAKO201915658234262.page>

Bu maqolada rivojlanayotgan va rivojlangan daromad solig'ining qiyosiy tahlilini ko'rib o'tamiz.

Jorj Abuselidze (2020) iqtisodchi professor o'zining maqolasida rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda daromad solig'ini qiyosiy tahlil qilish o'tkazish orqali soliqqa tortish uchun soliq savodxonligini maqbul taqsimlash yo'llari bo'yicha izlanishlar olib bordi. Tadqiqotning nazariy va uslubiy asosini bozor iqtisodiyotining asosiy qoidalari, klassik va zamonaviy soliq nazariyalari, xorijiy mamlakatlarning qonunchilik va me'yoriy hujjatlari tashkil etdi. Tadqiqot empirik materialning asosiy qismi 2002-yildan 2017-yilgacha bo'lgan ma'lumotlardan iborat. Tadqiqot materiallari tahlil qilish jarayonida qiyosiy tahlil, tizimli tahlil, analogiya, statistik ma'lumotlar monitoringi kabi usullardan foydalandi.

Ma'lumotlarning tahlilida, shaxsiy daromad solig'i Ruminiya, Bolgariya va Vengriya davlatlarida mavjudligini ko'rsatdi. Bundan bitta Vengriya davlati Yevropa Ittifoqi uchun daromad solig'ini qayta taqsimlash teng darajasiga ega ko'rinadi. Tahlilda mamlakatlardagi shaxsiy daromad solig'ining yagona stavkalari Bolgariya va Ruminiya (16% va 18%) va Vengriyada (16% va 17%) joriy etilganligi aniqlandi. Soliq tizimlarining joriy etilishiga qaramay, oltita mamlakatda soliq bazalarining turli xil ta'riflari, ko'p hollarda salbiy qayta taqsimotni qoplash uchun kiritilgan soliq imtiyozlari va soliq imtiyozlarining mavjudligi hisobga olinganda, shaxsiy daromad solig'i tuzilmalari turlicha ekan. Mamlakat o'zining iqtisodiy o'sishini rag'batlantirishi uchun o'rta va past toifadagi daromadlarga soliq stavkasini pasaytirishi kerak. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, soliq tizimini optimallashtirish barcha davlatlarning oldingi vazifasidir, chunki hukumat tomonidan zarur xarajatlarni moliyalashtirish uning uzluksiz ishlashiga bog'liq. Bundan tashqari, optimallashtirish, ikkita muhim vazifani hal qilishni anglatdi – byudjetda daromadlarni ko'paytirish va soliq to'lovchilarning soliq stavkasini aniqlashda to'lash qobiliyatini hisobga olish. Bir qator rivojlangan mamlakatlar Slovakiya Respublikasi, Sloveniya, Chexiya, Polsha davlatlari progressiv soliqlardan foydalangan, chunki, tengsizlik va qashshoqlikni kamaytirish bilan parallel ravishda mamlakat iqtisodiyotidagi umumiy talabni oshirishga xizmat qildi¹⁰. Xulosa o'rinda, progressiv soliqlar bu qatlamda soliq yukini yuqori bo'lib, bu inson kapitali o'sishini ta'minlaydi, byudjet daromadi o'sadi, infratuzilma rivojlanishi, investitsiyalar, ishsizlik kamayishi, yaxshi boshqaruv tizimini yaratish, sog'lom ta'lim va sog'liqni saqlash tizimini yaratish, rag'batlantirish iqtisodiyot o'sishini ta'minlashi mumkin. Shuning uchun progressiv soliqlar tengsizlik va qashshoqlikni bartaraf etish, byudjet daromadlarini ko'paytirish va mamlakatning iqtisodiy rivojlanishining kuchli, tasdiqlangan muvaffaqiyatli usulidir. Endi oxirgi maqolamiz yurtimiz iqtisodiyotining o'sishiga soliq yukining ta'siri ko'rib chiqildi.

Muallif To'rayev Shavkat Shuxratovichning (2022) maqolasida 2016-2021-yillardagi choraklik ma'lumotlar asosida soliq yukining makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'siri va soliq yukini optimallashtirishni ekonometrik modellashtirdi. U modellashtirish jarayonida soliq yukini ko'rsatkichining o'zgarishining YaIMga ta'siri, byudjetning daromadlari va xarajatlarga ta'siri kuchli yoki kuchsiz ekanligini tahlil qilib o'tdi. Tahlilni olib borish jarayonida tahlilning analiz, sintez, induksiya va deduksiya an'anaviy usullari, shuningdek, soliq yukining yalpi ichki mahsulotga ta'sirini o'rganish uchun ekonometrik tahlil usuli va prognoz statistik usullaridan foydalandi.

Korrelatsiya jarayonida r-Pirson korrelatsiya jadvali koeffitsiyentlarini 5% ahamiyatlilik darajasi statistik jadval asosida tekshirilganda, statistik ahamiyatli deb topildi. Regressiyon tahlil 3 ta regressiyon model asosida amalga oshirilib, ular orasidan log-log model

$$r_{y/x} = \frac{xy(o'rtacha) - x(o'rtacha) * y(o'rtacha)}{\sigma_x * \sigma_y}$$

Bu yerda:

y va x – natijaviy va ta'sir etuvchi omillar;

σ_y va σ_x - x va y ning o'rtacha kvadratik chetlanishi.

Korrelatsiya koeffitsiyenti $-1 < r < 1$ oralig'ida aniqlanadi.

$$\ln(\mathbf{Y}_x) = a_0 + a_1 * \ln(X_1) + a_2 * \ln(X_2) + a_3 * \ln(X_3) + a_4 * \ln(X_4)$$

Bu yerda:

a_0, a_1, a_2, a_3, a_4 – modelning parametrlari;

X_1, X_2, X_3 va X_4 – ta'sir etuvchi omillar.

$$F = \frac{R^2}{1 - R^2} * \frac{n - k - 1}{k}$$

Bu yerda: k – ta'sir etuvchi omillar soni;

R^2 – determinatsiya koeffitsiyenti;

tanlab olindi. Buni tanlab olishda regressiyon modellarda avtokorrelatsiya mavjudligini tekshirishning Durbin-Uotson va Bruesha-Goldfri test foydalandi.

Bu tanlab olingan regressiyoning log-log modeli asosida shunday prognoz qilindi: agar modelimizda boshqa omillar o'zgarmas bo'lgan sharoitda davlatning byudjet xarajatlarining 1% ga oshirilishi YaIMning 8,9% ga oshishiga, ammo soliq stavkasining 1% ga oshirilishi YaIM ning 4,2% ga kamayishiga olib kelarkan¹¹.

Xulosa sifatida soliq yukini darajasining oshirilishi iqtisodiy rivojlanishga teskari proporsionaldir. Iqtisodiy rivojlanishga soliq yukining salbiy ta'sirini kamaytirish uchun quyidagi bir qancha islohotlarni amalga oshirish taklif qilindi:

- ✓ iqtisodiyotda soliq yukini bosqichma-bosqich pasaytirish;
- ✓ soliq qonunchiligini takomillashtirish;
- ✓ soliq yukini belgilashda egri soliqdarga ustuvorlik berish kerakligi¹² aytili o'tildi.

Shuningdek, statistik tahlil natijalarini aniq belgilashda ekonometrik tahlillarning o'rni beqiyosdir. Amaliyotda ko'pincha korrelatsiyon va regressiyon usullar faqat soliq ko'rsatkichlarini tahlil qilishda qo'llaniladi, uni korxonaga ko'lamida, nafaqat mamlakatimiz miqyosida qo'llashimiz mumkin ekan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mamlakatimiz va dunyo mamlakatlarida yalpi ichki mahsulotga soliq turlarining ta'siri bo'yicha bir qancha xorij va mamlakatimiz olimlarining adabiyotlar tahlilini amalga oshirildi. Ularning adabiyotida ham yalpi ichki mahsulotga soliq stavkasi, byudjet daromadlari va xarajatlari bo'yicha tahlil olib borildi. Bu tadqiqotda ham yurtimizdagi davlat byudjetining daromadlari bo'lgan, soliq turlarining yalpi ichki mahsulotga qanday ta'sir qilishi bo'yicha izlanishlar olib borildi.

Tadqiqotning metodologiya qismini shakllantirish uchun kerakli bo'ladigan turli ma'lumotlar bazasidan va mamlakatning rasmiy statistika saytidan foydalanildi. Bu ma'lumotlarni shakllantirish jarayonida O'zbekiston Respublikasining statistika rasmiy qo'mitasi sayti va open budjet saytinin statistik ma'lumotlari asosida amalga oshirildi.

Tadqiqotni amalga oshirishda mamlakatimizning statistika rasmiy qo'mitasi va open budjet saytlarining YaIM va soliq turlari ma'lumotlarining ikkilamchi ma'lumotlar asosida shakllantirildi. Bu ma'lumotlar oxirgi yetti yillik (2015-2022) statistika ma'lumotlari olindi. Shuningdek, bu ma'lumotlar panel ma'lumotlari asosida tuzildi.

Ushbu tadqiqotni amalga oshirish uchun Yalpi ichki mahsulotga ta'sir ko'rsatadigan soliq turlarining 5 ta o'zgaruvchini tanlab olindi. Tadqiqotga tanlab olgan o'zgaruvchilar quyidagilardan iborat:

1. Yalpi ichki mahsulot (mlrd.so'mda) – Y;
2. Foyda solig'i (mlrd.so'mda) – X1;
3. Qo'shilgan qiymat solig'i (mlrd.so'mda) – X2;
4. Aksiz solig'i (mlrd.so'mda) – X3;
5. Mulk solig'i (mlrd.so'mda) – X4;

Tadqiqotning tahlil jarayonida STATA12 dasturidan foydalanib, natijalar olindi. Yalpi ichki mahsulotga soliqdarning turlari bo'yicha ta'sirini aniqlashda korrelatsiyon va regressiyon tahlil usullaridan foydalanildi.

Natijaviy omil (Y) va ta'sir etuvchi omillar (X1, X2, ..., Xn)ni tanlab olingandan so'ng korrelatsiya testi amalga oshirildi. Bu testda Yalpi ichki mahsulotga qaysi turdagi soliqlar kuchli ta'sir etayotgan omillar tanlab olindi. Korrelatsiya koeffitsiyentini aniqlashda quyidagi formuladan foydalanildi.

¹⁰ Jorj Abuselidze – "Optimality of tax policy on the basis of comparative analysis of income taxation" European Journal of Sustainable Development (2020), 9, 1, 272-293 https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3879445

¹¹ Torayev Sh.Sh. – "Milliy iqtisodiyotda soliq yukini optimallashtirishni ekonometrik modellashtirish"

Davlat statistika qo'mitasi huzuridagi Kadrlar malakasini oshirish va statistik tadqiqotlar institutining "O'zbekiston statistika axborotnomasi" ilmiy elektron jurnali. 2022 yil, 3-son <https://inlibray.uz/index.php/archive/article/view/17047>

¹² Muallif tomonidan berilgan takliflar, 12-bet

N – tajribalar soni.

Modelning qoldiqlarida avtokorrelatsiyani tekshirish uchun Durbin-Uotson test mezonidan foydalanildi. Durbin-Uotson qiymati quyidagi formula orqali olindi:

$$DW = \frac{\sum(e_i - e_{i-1})^2}{\sum e_i^2}$$

Bu yerda e_i – haqiqiy model va hisoblangan model o'rtasidagi farq; $0 \leq dw \leq 4$ oralig'ida qoldiqlardagi avtokorrelatsiya aniqlanadi.

Shuningdek, avtokorrelatsiya bo'yicha Breusch-Godfrey testi ham o'tkazildi. Bu test orqali ham avtokorrelatsiyani aniqlash mumkin.

Regressiya modelining parametrlarining ishonchligini aniqlash uchun t-student mezonidan ham foydalanildi. Buni aniqlash bizga prognoz qilinayotgan paytda bizga yaxshi natija olishga yordam beradi.

Tahlil va natijalar. Yalpi ichki mahsulotga soliq turlarining ta'siri bo'yicha 2015-yildan 2022-yilgacha bo'lgan foyda solig'i, qo'shilgan qiymat solig'i, aksiz va mulk solig'i bo'yicha statistik ma'lumotlar quyidagi 1-jadvalda berilgan.

1-jadval

Yalpi ichki mahsulot va soliq turlari bo'yicha 2015-yildan 2022-yilgacha bo'lgan statistik ma'lumotlar¹³

	YaIM	Foyda solig'i	QQS	Aksiz	Mulk solig'i
Yillar	Y	X1	X2	X3	X4
2015	221350,9	1180,5	10851,0	5618,4	1393,0
2016	255421,9	1215,1	11891,6	6258,2	1659,2
2017	317476,4	1475,5	14685,8	7449,2	2129,7
2018	426641,0	3502,2	27876,5	9702,2	2606,1
2019	532712,5	16360,6	33809,8	10314,7	2360,2
2020	605514,9	28712,2	31177,4	11697,3	1974,3
2021	738425,2	38363,3	38439,0	13086,6	2457,3
2022	888341,7	37649,9	52189,4	13455,0	4015,4

Yuqoridagi 1-jadvaldan shuni ko'rish mumkinki, 2022-yildagi yalpi ichki mahsulotning hajmi 2021-yilga qaraganda 120% ga o'sdi, foyda solig'i 98,1 % ga, QQS aksiz va mulk soliqlari mos ravishda 135,7 %, 102,8 % va 163,3 % ga o'sdi. Bu korrelyatsiyon va regressiyon

tahlillar yuqoridagi 1-jadvaldagi 8 yillik statistik ma'lumotlarga asosida olib borildi. Bu quyida berilgan 2-jadvalda o'zgaruvchi omillar va o'lchov birliklari berilgan bo'lib, ular haqida statistika yuqoridagi 1-jadvalda berilgan

2-jadval.

O'zgaruvchi omillar va ularning o'lchov birligi

T/r	Omillar	O'lchov birligi
1	YaIM	mlrd. so'mda
2	Foyda solig'i	mlrd.so'm
3	Qo'shilgan qiymat solig'i	mlrd.so'm
4	Aksiz solig'i	mlrd.so'm
5	Mulk solig'i	mlrd.so'm

Birinchi o'rinda korrelyatsiyon tahlilni olib borish orqali YaIM ga soliqlarning qaysi turi kuchli ta'sir etishini bilib olamiz. Ushbu quyidagi 1-rasmda YaIM ga soliqning turlari ta'sirlashuvi, ya'ni, foyda solig'i,

QQS, aksiz solig'i, va mulk solig'i kabilarning ta'sirlashuv koeffitsiyentlarini olindi.

	Y	x1	x2	x3	x4
Y	1.0000				
x1	0.9537	1.0000			
x2	0.9773	0.8822	1.0000		
x3	0.9744	0.9317	0.9548	1.0000	
x4	0.8229	0.6274	0.8762	0.7545	1.0000

1-rasm. YaIMga foyda solig'i, QQS, aksiz solig'i va mulk soliqlarining ta'sirlashuv koeffitsiyentlari.

¹³ Stat.uz va open budjet statistik ma'lumotlari asosida tuzildi.

Bu yuqoridagi korrelyatsiya matritsasidan shuni ko'rib turibmizki, yalpi ichki mahsulot bilan foyda solig'i, QQS, aksiz solig'i va mulk soliqlari o'rtasida kuchli bog'lanish mavjud. Shuning ta'sir etuvchi omillar o'rtasidagi xususiy bog'lanishlar kuchli, ya'ni QQS bilan foyda solig'i o'rtasida kuchli korrelyatsiyon bog'lanish (0,8822), aksiz solig'i bilan foyda solig'i va QQS o'rtasida (mos ravishda 0,9317 va 0,9548) kuchli bog'lanish, shuningdek, mulk solig'i bilan foyda solig'i, QQS va aksiz, bilan kuchli bo'g'langanligi aniqlandi. Endi keyingi usul

regressiyon tahlil usuli bo'lib, bu tahlilda modelning tenglamasini tuzishda foydalanildi. Regressiya modeli tenglamasini tuzishda 4 ta regressiyon modeldan foydalanildi. Bu regressiyon modellarning har bir koeffitsiyentlari tahlil qilindi. Shuningdek, regressiyon modellarning R-kvadrat qiymati katta bo'lgan va yaxshi natija beradigan model tanlab olindi. Regressiyon model tenglamasini tanlab quyidagi 3-jadvalda modelning R-kvadrat qiymati, Fisher qiymati va uning ahamiyatligi solishtirilib, eng optimal model tanlandi.

3-jadval.

Regressiya modellari natijalari

Regressiya modellari	Linear model	Linear-log modeli	Log-linear modeli	Log-log model
R-kvadrat qiymati	0,9998	0,9855	0,9945	0,9999
Fisher qiymati	3651,45	50,83	136,02	5394,17
Fisher qiymatining ahamiyatligi	0,0000	0,0043	0,0010	0,0000
Hisoblangan R-kvadrat	0,9995	0,9661	0,9872	0,9997
Kuzatuvlar	8 yillik	8 yillik	8 yillik	8 yillik

Bu 3-jadvaldan ko'rinib turibdiki, eng optimal model log-log modelidir. Chunki, bu modelning R-kvadrat qiymati boshqa modellarning R-kvadrat qiymatlariga qaraganda kattaroqdir. Bu regressiya modeli haqiqiy modelning 99,9% ini qamrab olmoqda. Fisher qiymati ham boshqa regressiya modelining Fisher qiymatidan katta bo'lib, bu qiymat Pvalue qiymati bo'yicha ($p < 0,05$) ahamiyatli. Bu log-

log regressiyon modeli orqali biz yaxshi natijaga erishishimiz mumkin. Regressiyon tahlildan keyingi tahlillarni shu log-log modeli asosida amalga oshirildi. Undan oldin ushbu log-log modelini tahlil qilindi. Quyidagi ushbu 2-rasmda log-log regressiyon modelining natijalari aks ettirilgan.

Source	SS	df	MS	Number of obs = 8		
Model	1.77265708	4	.44316427	F(4, 3) =	5394.17	
Residual	.000246469	3	.000082156	Prob > F =	0.0000	
Total	1.77290355	7	.253271936	R-squared =	0.9999	
				Adj R-squared =	0.9997	
				Root MSE =	.00906	

ly	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
lx1	.1900961	.0102317	18.58	0.000	.1575342	.222658
lx3	.6779208	.0583239	11.62	0.001	.4923082	.8635333
lx2	-.2540162	.0408958	-6.21	0.008	-.3841648	-.1238677
lx4	.5100817	.0317233	16.08	0.001	.4091241	.6110393
_cons	3.773054	.2928453	12.88	0.001	2.84109	4.705019

2-rasm. Log-log modeli natijalari

Bu log-log modelining bir qancha test natijalariga (t-styudent, Fisher testi) ko'ra modelning parametrlari (lx1, lx2, lx3, lx4, _const) barcha qiymatlarining t-styudent qiymatlari ishonchli. Yana R-kvadrat qiymati 0,9999 ga teng, modelning Fisher qiymati 5394,17 ga teng bo'lib,

bu ham pvalue bo'yicha ahamiyatli ekan. Bu regressiya modelining elastiklik koeffitsiyentini aniqlab olindi, va quyidagi 3-rasmda natijalar keltirildi.

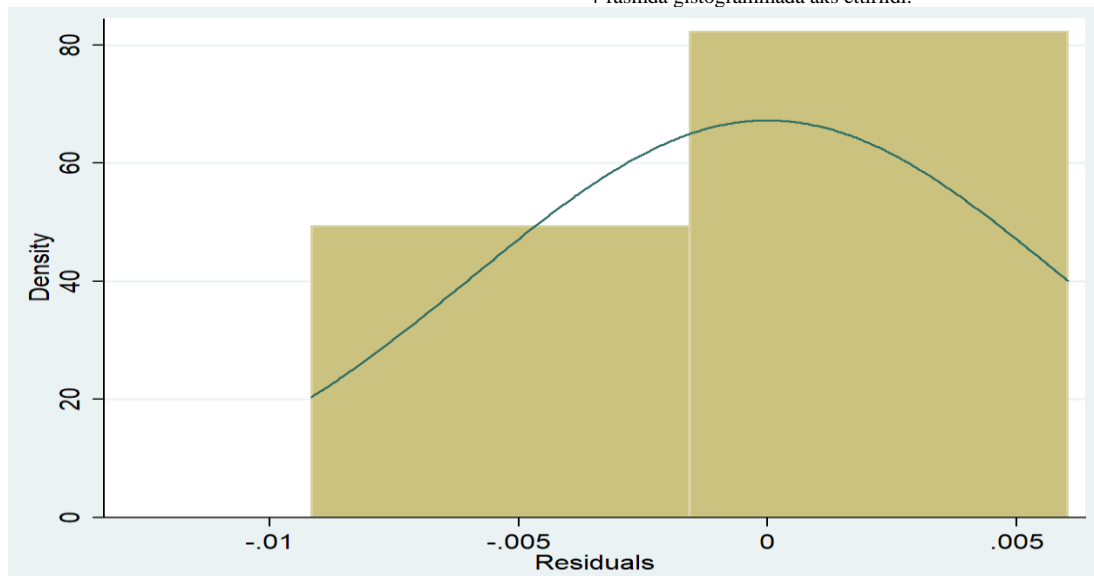
	Delta-method				
	ey/ex	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]
lx1	.1285033	.0069159	18.58	0.000	.1149484 .1420582
lx2	-.1967994	.0316846	-6.21	0.000	-.2589 -.1346987
lx3	.4758667	.0409407	11.62	0.000	.3956244 .5561089
lx4	.3020885	.0187874	16.08	0.000	.2652659 .3389111

3-rasm. Regressiya parametrlarining elastiklik koeffitsiyentlari.

Bu shuni anglatadiki, foyda solig'ining 1%ga o'zgarishi YalM ni 0,128 % ga ko'paytiradi, QQS ning 1%ga oshishi 0,196%ga YalMni

kamaytiradi, aksiz solig'ining 1%ga oshishi YaIMni 0,475% ga ko'paytiradi va mulk solig'ining 1% ga oshishi esa YaIMni 0,302% ga oshiradi.

Log-log modeli qoldiqlarining normal taqsimlangan yoki taqsimlanmaganligi aniqlash uchun model qoldiqlarini quyida berilgan 4-rasmda gistogrammada aks ettirildi.

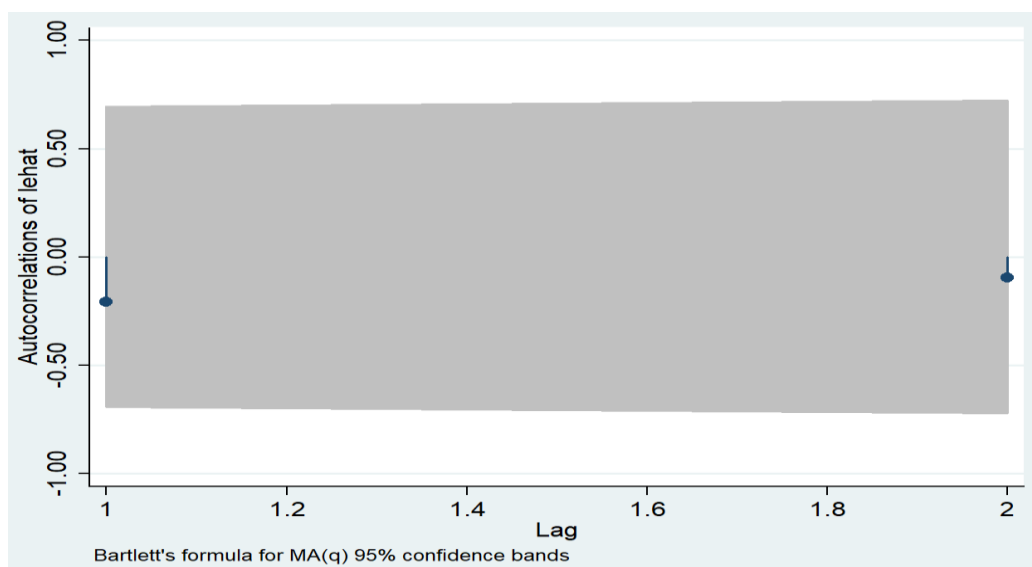

4-rasm. Haqiqiy model va hisoblangan model qiymatlari o'rtasidagi qoldiqlarning taqsimlanishi

Bu rasmdan shuni ko'rish mumkin, hisoblangan model va haqiqiy model o'rtasidagi qoldiqlarining normal taqsimlanishi deyarli yaqin.

Keyingi o'rinda, model qoldiqlari avtokorrelyatsiyaga tekshirib olindi, buni amalga oshirish uchun esa Durbin-Uotson testidan

foydalanildi. Durbin-Uotson testiga qoldiqlar tekshirilganida 5 ta o'zgaruvchi va 8 ta kuzatuv bo'yicha 2,298317 qiymatga erishdi. Shuningdek, qoldiqlardagi avtokorrelyatsiya bor-yo'qligini quyidagi 5-rasmdagi korrelogrammaga qarash orqali aniqlash mumkin.

5-rasm. Regressiya modelimizning qoldiqlarida avtokorrelyatsiya bor-yo'qligini aniqlash grafigi

Ushbu yuqorida berilgan 4-rasmdagi korrelogrammadan kelib chiqib shunday xulosaga kelish mumkin. Regressiya modelining qoldiqlarida avtokorrelyatsiya ya'ni model qoldiqlarida takrorlanish

yo'q deya aytish mumkin. Shuningdek, avtokorrelyatsiyani tekshirish uchun yana bir test Breusch-Godfrey testiga yuzlanildi. Buni pastdagi 4-jadvalda ko'rishimiz mumkin.

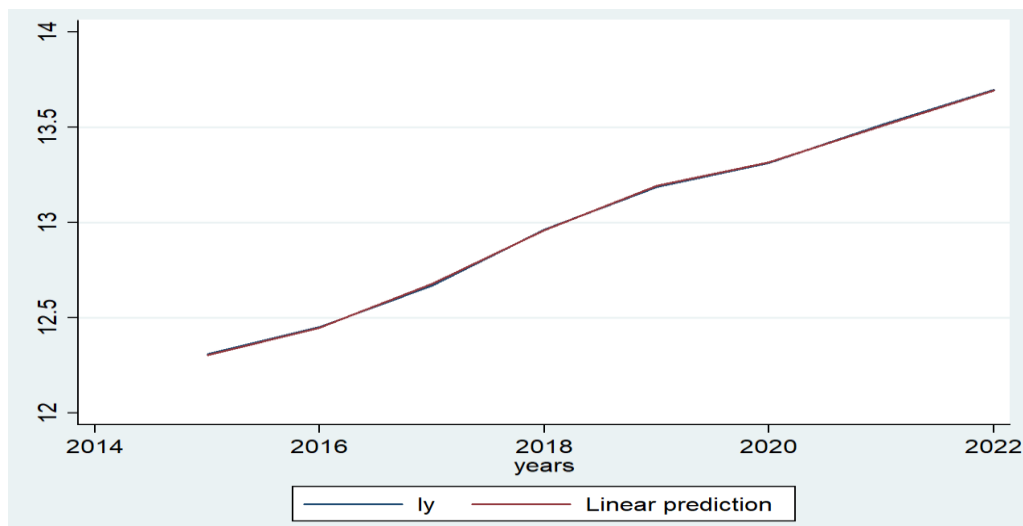
4-jadval.

Avtokorrelyatsiyani aniqlashning Breusch-Godfrey test natijalari

Breusch-Godfrey LM test for autocorrelation				
Lags (p)	chi2	df	Prob > chi2	
1	1.824	1	0.1768	
2	6.220	2	0.0446	
H0: no serial correlation				

Bu Breusch-Godfrey testi natijalariga ko'ra regressiya modeli qoldiqlarida avtokorrelyatsiya yo'qligi aniqlandi. Oxirida bizning

regressiya modelining haqiqiy modelga qanchalik yaqinligini pastdagi 5-rasmda tasvirlangan grafikdan ko'rish mumkin.

5-rasm. Haqiqiy model (ly) va hisoblangan model (ly(hisob)) grafiklari

Bu yuqoridagi 5-rasmida tasvirlangan grafikdan shuni ko'rish mumkin, hisoblangan model grafigi haqiqiy model grafigiga ustma-ust tushgan, ular orasidagi masofa ham deyarli qisqa. Demak,

hisoblangan log-log model grafigi haqiqiy model grafigiga yaqin ekan. Endilikda log-log regressiya modelining tenglamasi quyidagicha tuzildi:

$$L(\text{YaIM}) = 3,773 + 0,190 * L(\text{foyda solig'i}) - 0,254 * L(\text{QOS}) + 0,677 * L(\text{aksiz solig'i}) + 0,510 * L(\text{mulk solig'i})$$

Agar boshqa ta'sir etuvchi omillar nolga teng bo'lganda yalpi ichki mahsulot 3,77 % ga teng bo'ladi. Boshqa omillar o'zgarishiga taqdirda foyda solig'ining 1% ga o'zgarishi YaIMni 0,19%ga, QOS ning 1%ga o'zgarishi 0,25%ga YaIMni kamayishiga, aksiz va mulk solig'ining 1%ga o'zgarishi YaIM hajmini mos ravishda 0,67% va 0,51% ga o'sishiga olib keladi. 2023-yil bo'yicha yalpi ichki mahsulot hajmi 950554,7 milliard so'mni tashkil etadi. Bu boshqa omillar hisobga olinmagan holda hisoblab chiqildi.

Xulosa. Tadqiqotning asosiy maqsadi mamalakatimizning yalpi ichki mahsulotini ko'paytirish uchun soliqlarning ta'sirini o'rganishdir. Yalpi ichki mahsulotga ijobiy ta'sir qiladigan soliqlarni aniqlash va salbiy ta'sir qiladigan soliqlarni o'rganib chiqib unga o'zgartirish kiritish aholi uchun ham manfaatli deb o'ylayman.

Tadqiqotning regressiyon tahlilining log-log modelining R-kvadrat qiymati 0,999 ya'ni 99,9% aniq prognoz qilish imkonini beradi. Ya'ni yalpi ichki mahsulotning o'sishiga foyda solig'i, aksiz solig'i va mulk

soliqlari ijobiy ta'sir qiladi. Lekin qo'shimcha qiymat solig'i yalpi ichki mahsulotning kamayishiga olib keladi. Buni elastiklik koeffitsiyentida ham ko'rishimiz mumkin. Mamlakatimizdagi foyda solig'ining 1% ga o'zgarishi YaIM ni 0,128% ga ko'paytiradi, aksiz solig'ining 1% ga oshishi YaIMni 0,475% ga ko'paytiradi va mulk solig'ining 1% ga oshishi esa YaIMni 0,302% ga oshiradi, biroq QOS ning 1% ga oshishi yalpi ichki mahsulotimizni 0,196% ga kamaytirishi aniqlandi.

LOG-LOG modelining tenglamasi orqali shuni aytish mumkin, agar boshqa ta'sir etuvchi omillar nolga teng bo'lganda yalpi ichki mahsulot 3,77% ga teng bo'ladi. Boshqa omillar o'zgarishiga taqdirda foyda solig'ining 1% ga o'zgarishi YaIM ni 0,19% ga, QOS ning 1% ga o'zgarishi 0,25% ga YaIMni kamayishiga, aksiz va mulk solig'ining 1% ga o'zgarishi YaIM hajmini mos ravishda 0,67% va 0,51% ga o'sishiga olib keladi. Shuningdek, 2023-yil bo'yicha yalpi ichki mahsulot hajmi 950554,7 milliard so'mni tashkil etishini prognoz qila olamiz. Bu boshqa omillar hisobga olinmagan holda hisoblab chiqildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Statistika Qo'mitasi rasmiy sayti <https://stat.uz/>
2. O'zbekiston Respublikasi "Ochiq budget" portali sayti <https://openbudget.uz/>
3. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi Soliq qo'mitasi sayti <https://www.soliq.uz/>
4. Desislava Stoilova, Nikolay Patonov – "An empirical evidence for the impact of taxation on economy growth in the european union" Book of Proceedings-TMS Algarve 2012 vol.3. <https://www.redalyc.org/pdf/3887/388743876026.pdf>
5. Cengiz Arikan, Yeliz Yalcin – "Determining the Exogeneity of Tax Components with Respect to GDP", (International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences) Vol.3, No.3, July 2013, pp.242-255. <https://hrmars.com/papers/detail/IJARAFMS/151/Determining-the-Exogeneity-of-Tax-Components-with-Respect-to-GDP>
6. Grace N. Ofoegbu, David O. Akwu, Oliver O – "Empirical analysis of effect of tax revenue on economic development of nigerian" International Journal of Asian Social Science, 2016, 6(10): 604-613. <https://archive.aessweb.com/index.php/5007/article/view/2842>
7. To'rayev Sh.Sh – "Milliy iqtisodiyotda soliq yukini optimalashtirishni ekonometrik modellashtirish" Davlat statistika qo'mitasi huzuridagi Kadrlar malakasini oshirish va statistik tadqiqotlar institutining "O'zbekiston statistika axborotnomasi" ilmiy elektron jurnali. 2022-yil, 3-son. <https://inlibrary.uz/index.php/archive/article/view/17047>
8. Jorj Abuselidze – "Optimality of tax policy on the basis of comparative analysis of income taxation" European Journal of Sustainable Development (2020), 9, 1, 272-293.

9. Hieu Huu Nguyen – "Impact of Direct Tax and Indirect Tax on Economic Growth in Vietnam" Journal of Asian Finance, Economics and Business Vol 6 No 4 (2019) 129-137 <https://www.koreascience.or.kr/article/JAKO201915658234262.page>
10. Augustine Nwekemezi Odum, Chinwe Gloria Odum, Francis Chinedu Egbunike – "Effect of Direct Income Tax on Gross Domestic Product: Evidence from the Nigeria Fiscal Policy Framework" Indonesian Journal of Applied Business and Economic Research Vol.1, No.1, pp.59-66, 2018 https://www.researchgate.net/publication/328207120_Effect_of_Direct_Income_Tax_on_Gross_Domestic_Product_Evidence_from_the_Nigeria_Fiscal_Policy_Framework
11. B.Gashi, G. Asllani, L.Boqolli – "The Effect of Tax Structure in Economic Growth" International Journal of Economics and Business Administration Volume VI, Issue 2, 2018. <https://www.um.edu.mt/library/oar/handle/123456789/43727>
12. Ogli, T. B. Q. (2021). Xo'jalik yurituvchi subyektlarning tabiiy resurslardan samarali foydalanishga erishishlarida soliqlarning ta'sirchanligini oshirishning ahamiyati. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(1), 246-250.
13. Turanboyev, B., & Musabekov, S. (2023). Digital Transformation of Tax Systems. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot, 1(11-12).
14. Boburjon, T., & Shohruhxon, N. (2023). The role of taxes in the budget income in the case of Uzbekistan. Журнал: Союз Науки и Образования, 5(1), 9-12.